



O integraciji djece s u razvoju

Ranka Đundenac i Marina Zajčić, *odgajateljice*
Tatjana Solaric, *prof. pedagogije*
Dječji vrtić Ivanić Grad

Živimo zajedno, ali s razlikama

Živimo zajedno, ali s razlikama:

netko sporo hoda,

netko lijepo piše,

netko lako uči,

netko teško diše,

netko slabo pjeva,

netko zbori čisto...

Ipak, svako dijete

u biti je isto:

malo toplo srce

i želja puna glava

da živimo zajedno,

ali s razlikama.

Dragan Lendić

Prema Konvenciji o pravima djeteta - dijete s poteškoćom u razvoju ima sva prava kao i ostala djeca jer svako dijete (bez obzira na zdravstveno stanje) treba živjeti veselim i ispunjenim životom zajedno s drugim djecom. Djeci s poteškoćama u razvoju potrebna je velika humana i stručna angažiranost svih odraslih, a u vrtićkom okruženju to su prije svega odgajateljice odgojnih skupina u kojima su djeca integrirana.

U našoj dugogodišnjoj praksi gotovo da nije bilo pedagoške godine u kojoj nije bilo integrirano barem nekoliko djece s poteškoćama u razvoju. Tada se nisu spominjala dječja prava, već se slijedio stav da je dijete osoba koja ima posebnu vrijednost i da svako dijete ima svoju osobnost, razvojne mogućnosti, interese, posebne potrebe. Kako bismo maksimalno zadovoljili potrebe i prava svakog djeteta, nije dovoljan samo human stav već su potrebna i određena znanja i vještine, odnosno stručna kompetencija odgajatelja i stručnih suradnika. Uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u redovan program jaslca/vrtića zahtijeva pojačanu brigu, fleksibilnost, nadzor i svakako timski pristup radu. Rad odgajateljica u

tim skupinama vrlo je zahtjevan, a uvelike bi ga mogla olakšati bolja ekipiranost stručnog tima. To kod nas nažalost nije slučaj jer u našem stručnom timu nedostaju suradnici čija bi stručnost uvelike pomogla kod integracije - psiholog i defektolog. Naš stručni tim sastavljen od ravnateljice, pedagoginje i zdravstvene voditeljice svojim entuzijazmom nastoji nadoknaditi taj nedostatak kako bi se integracija odvijala na najbolji mogući način.

Uloga stručnog tima u procesu integracije djece s poteškoćama u razvoju

Uloga stručnog tima ostvaruje se na nekoliko razina:

- Pratiti integraciju djeteta s poteškoćom u razvoju u skupini u kojoj se integracija odvija, voditi osobni karton djeteta, zapažati kvalitetu djetetova osobnog razvoja te predlagati, pomagati i educirati odgajateljice u smjeru optimalnog razvoja za dijete, ali i za ostalu djecu u skupini. Svakodnevnim promatranjem, promišljanjem i evaluiranjem



poteškoćama

individualnog pristupa u planiranju i komunikaciji s djecom dolazimo do važnih spoznaja - da se u igri i kroz igru radaju i razvijaju prijateljstva, uzajamno pomaganje i uvažavanje, razvijaju opće ljudske norme ponašanja - suosjećanje i tolerancija.

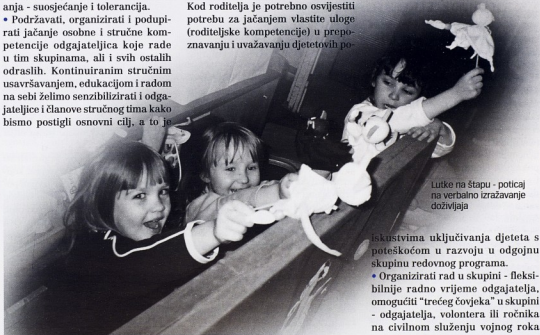
• Podržavati, organizirati i podupirati jačanje osobne i stručne kompetencije odgajateljica koje rade u tim skupinama, ali i svih ostalih odraslih. Kontinuiranim stručnim usavršavanjem, edukacijom i radom na sebi želimo senzibilizirati i odgajateljice i članove stručnog tima kako bismo postigli osnovni cilj, a to je

humanizacija cjelokupnog vrtičkog okruženja.

• Suradivati s roditeljima djeteta s poteškoćom u razvoju, kao i s roditeljima skupine putem individualnih razgovora i roditeljskih sastanaka. Kod roditelja je potrebno osvjestiti potrebu za jačanjem vlastite uloge (roditeljske kompetencije) u prepoznavanju i uvažavanju djetetovih po-

sebnih potreba, kao i važnosti uloge u samom procesu integracije djeteta (izgrađivanje pozitivnih odnosa).

• Pratiti najnovija saznanja u stručnoj literaturi i voditi se dosadašnjim



Lutke na štapi - poticaj na verbalno izražavanje doživljaja

iskustvima uključivanja djeteta s poteškoćom u razvoju u odgojnu skupinu redovnog programa.

• Organizirati rad u skupini - fleksibilnije radno vrijeme odgajatelja, omogućiti "trećeg čovjeka" u skupini - odgajatelja, volontera ili ročnika na civilnom služenju vojnog roka



naša djeca s posebnim potrebama

odgovarajuće stručne spreme (defektolog, socijalni pedagog, psiholog i sl.)

- Ostvarivati kontakte i suradnju s vanjskim stručnjacima drugih institucija kako bi rad s odgajateljicama, djecom i roditeljima bio što kvalitetniji odnosno stručno kompetentniji.

- Iako u potpunosti nisu ispunjeni svi uvjeti za integraciju djece s poteškoćama u razvoju, posebnim nastojanjima svih zaposlenih u vrtiću integracija ove djece sve uspješnije se ostvaruje. Pritom je važno naglasiti da rad odgajatelja nikako nije terapijskog tipa, već je težište interakcije na socijalnoj integraciji

(najpotpuniji oblik integracije koji stavlja naglasak na važnost međusobnih kontakata i komunikacije). Prema smo svjesni da u procesu integracije nailazimo i na određene prepreke i poteškoće, možemo reći da se dobro osjećamo jer kroz sve faze integracije nastojimo poticati i razvijati demokratske odnose u kojima i djeca i odrasli pokazuju razumijevanje, podršku i empatiju te osiguravamo svakom djetetu s poteškoćom u razvoju da zauzme svoje zaslužno mjesto pod suncem.

Uloga odgajatelja u procesu integracije djece s poteškoćama u razvoju

Integracija djece s poteškoćama u razvoju u redovit program vrtića zahtijeva više senzibil-

Nika R. (4,6 godina) crta ugljenom na bijelom papiru "Bjelomačić"



nosti, fleksibilnosti, pripremanja, veći psihofizički napor - dakle velika nastojanja odgajatelja da bi se integracija uspješno odvijala. Sam boravak djeteta među vršnjacima nije jamstvo da će integracija ići u pozitivnom smjeru. Ne pristupimo li tom zadatku odgovorno i planski, situacija može krenuti i u negativnom smjeru, što znači da se dijete, iako boravi u skupini, u njoj osjeća neprihvaćeno i nesretno. Poznavajući djecu, a osobito njihov socijalni razvoj te način na koji donose socijalne prosudbe, odgajatelj treba osigurati takove situacije učenja u kojima će djeca stjecati znanja, vještine i stavove koji će omogućiti prihvaćanje svakog djeteta. U ovom procesu odgajatelj ima izuzetno važnu ulogu te se njegov rad odigrava u realizaciji raznih zadataka.

1. U svakodnevnim situacijama pružiti djeci pozitivan primjer

Poznato je da postupci, geste, mimika i sve ono što odgajatelj na neverbalan način pokazuje, ima za djecu veću važnost od onoga što govori. Postupci odgajatelja moraju biti u skladu s riječima. Odgajatelj može govoriti da dijete s poteškoćama u razvoju prihvaća i voli, ali ako ga nikad ne zagrlji, primi za ruku i u krilo, iskreno mu se približi i nasmiješi, djeca će znati da je sve lažno pa

će se prema djetetu s poteškoćom u razvoju i ona ponašati kao i njihov odgajatelj. Suprotno tome - ako odgajatelj prihvati dijete, i djeca će sljediti njegov primjer.

2. Organizirati situacije učenja

Odgajatelj treba organizirati takve situacije učenja u kojima će prije svega razvijati pozitivnu sliku o sebi kod svakog djeteta, osjećaj pripadnosti skupini, povjerenje u druge te empatiju. Ova zadaća je izuzetno važna zbog činjenice da djeca tek nakon 4. godine počinju primjećivati razlike među djecom i u toj dobi shvaćaju značenje tjelesnog oštećenja te radije biraju fizički zdravo dijete za igru (Weinberg, Heekin i Mengel, 1997.). Kod djece mlade od 4 godine stavovi prema



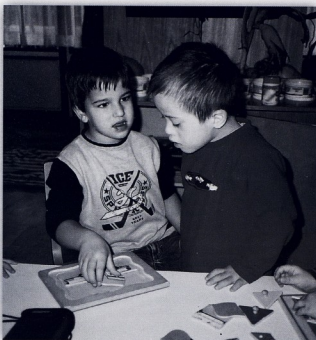
osobama s poteškoćama u razvoju još se razvijaju i odgajatelj svojim radom može utjecati da oni budu pozitivni. Odgajatelj treba organizirati takve aktivnosti koje će pomoći djetetu da shvati da smo svi po nečemu slični, a po nečemu različiti, te da smo svi vrijedni kao osobe i da zaslužujemo mjesto u društvu, kao i ostvarenje svih svojih prava.

3. Educirati roditelje

Za kvalitetnu integraciju djece s poteškoćama u razvoju vrlo su važni i stavovi roditelja. Svaki roditelj prenosi svom djetetu svoje stavove o stvarima ili osobama, a tako je i sa stavom roditelja prema djeci s poteškoćama u razvoju. Zbog toga je vrlo važna zadaća odgajatelja da kroz različite oblike komunikacije (sastanci, razgovori, centri za roditelje...) roditelje upozna s načinom rada u skupini, s poticajima i ciljevima toga rada, te da im osvijesti važnost njihovog stava i sudjelovanja u radu skupine. Iako smo svjesni da je stavove odraslih teško mijenjati, na ovoj zadaći treba ustrajno raditi jer da bi se integracija uspješno odvijala, nužno je djelovati na stavove cijele zajednice.

4. Štititi prava svakog djeteta

U prvom susretu odgajatelja s djetetom s poteškoćama u razvoju često



se javljaju osjećaji suosjećanja i sažaljenja. Načini na koje roditelji djeteta s poteškoćom u razvoju prihvaćaju svoje dijete te kako prema njemu postupaju, jako se razlikuju. Moguće je da je dijete s poteškoćom u razvoju naviklo da se prema njemu ponaša popustljivo, da se od njega premalo traži, da mu se ugada i tolerira ono što se drugoj djeci ne tolerira. Ako je dijete naviklo na ovakve odgojne postupke, teže se prilagodava vrtičkom okruženju, a nastave li i odgajatelji s takvim postupcima, otežavaju integraciju djeteta. Ostala djeca u skupini ne smiju se osjetiti ugroženima od djeteta s poteškoćom u razvoju niti osjećati da je za takvo dijete razina tolerancije drukčija.

Djeca s poteškoćom u razvoju ne trebaju sažaljenje i podilaženje, nego oživotvorenje svojih prava. Kao što

svako dijete ima pravo na boravak u skupini, tako u skladu sa svojim mogućnostima ima i odgovornosti u životu kolektiva. Djecu skupine treba poticati u želji da pomognu prijatelju, ali važno je ideju - Pomozi mi da mogu sam - razvijati kod svakog djeteta, pa tako i kod djeteta s poteškoćom u razvoju.

5. Raditi na sebi

Kako bi uspješno realizirao sve svoje zadatke, odgajatelj mora stalno raditi na sebi - pratiti stručnu literaturu, prisustvovati seminarima, suradivati sa stručnom službom vrtića te sva svoja znanja, kreativnost, vještine, volju i emocije usmjeravati u rad u svojoj skupini s najvažnijim ciljem: *Živimo svi zajedno u našoj skupini s našim razlikama, ali sretni.*

Mogućnosti korištenja priče u poticanju djece na uočavanje i prihvaćanje različitosti

1. priča: "Kućica"

U mladu dobnu skupinu Ptičice upisan je dječak Vedran - dijete s poteškoćama u razvoju (Hemipareza).

Kako bismo pripremili djecu na dolazak novog člana skupine, osmislile smo sklop aktivnosti s ciljem jačanja djetetovih socijalnih kompetencija, odnosno stjecanja i razvijanja onih stavova, vrijednosti i vještina koje



naša djeca s posebnim potrebama



su mu potrebne za uspostavljanje kvalitetnih odnosa s okolinom.

Iako je Vedranova poteškoća fizički vidljiva, djeca trogodišnjaci je ne uočavaju i ne rade razliku između zdrave i tjelesno oštećene djece. Uočavajući tu karakteristiku djece i njihovo ponašanje, u radu smo stavile naglasak na prihvaćanje i dobrodošlicu novom prijatelju. S obzirom na dobro znanu vrijednost priče koja djetetu omogućuje razumijevanje svijeta koji ga okružuje i ima veliki učinak na cjelokupni razvoj djeteta, planirani sklop aktivnosti započele

smo pričom "Kućica" koja je ispričana djeci prije samog dolaska novog prijatelja.

Priča je izazvala veliki interes i bila poticaj za niz spontanijih dječjih aktivnosti. Tako su djeca izrazila svoj doživljaj priče kroz razne centre aktivnosti:

- Gradila i stvarala svoje kućice koristeći razne građevne (strukturirane i nestrukturirane) materijale i oživljavala priču malim lutkama od spužve;
- Izvodila male scenske improvizacije s lutkama na štapu;

- Gradila kućice preoblikovanjem prostora pokretnim dijelovima namještaja, velikim kartonskim kutijama, kutijama za spremanje igraćaka i dramatisirala priču potaknuta kostimima likova iz priče;

- Istraživala dječje enciklopedije - proučavala život životinja koje se javljaju u priči, načine gradnje i vrste materijala za izradu kuća;
- Pričala, mijenjala redoslijed ili izmišljala novu priču uz slikovni niz prizora priče;
- Modelirala, crtala na temu priče



(kućicu, životinje iz priče);

- Brojala količinu likova u kućici - ...u dvoje, u troje, u četvero...;
- Vježbala i igrala razne pokretne igre.

Kroz priču "Kućica" radile smo na sljedećim zadaćama:

1. Upoznavanje i osvješćivanje sebe u odnosu na druge - vlastiti identitet

Dio priče kad žabica - kreketalica pita: "Kuc, kuc, kućice, tko u tebi stanuje?", a mišić odgovara: "Ja, miš

- mišić. A tko si ti?" Je poticaj djetetu da uoči svoj identitet i identitet ljudi oko sebe.

2. Uspostavljanje odnosa s drugima - vještine komuniciranja

"Mogu li s vama stanovati?" - pitanje koje postavljaju likovi u priči potiče dijete da istu frazu primjenjuje u svakodnevnom životu u skupini. "- Mogu li s vama graditi, kuhati, slikati...?" - način je uspostavljanja kontakata s drugim djetetom, pri čemu mu se ovim

pitanjem iskazuje poštovanje te tako upitano dijete gotovo uvijek odgovara pozitivno.

3. Nenasilno rješavanje sukoba - suradnja

Kad se napokon kućica srušila, svi likovi upitaju: "A što sad?" Situacija kao ova u priči događa se vrlo često u svakodnevnici skupine. Model rješavanja ovog problema u priči potiče dijete da u stvarnom životu zastane, odgodi svoju impulzivnu reakciju prema počinitelju te usmjeri svoju pažnju na



naša djeca s posebnim potrebama

Nika R. (4,6 godina),
Bjelomac



situacijama, npr.: Kako se osjećam kad me netko tjera, ne pusti u igru, kad me pozove u igru...?

Temeljna okosnica priče "Mogu li s vama stanovati?" i odgovor na pitanje: "Možeš, možeš!" u skupini je zaživjela kao način uspostavljanja kontakata s drugima, uz poštivanje važnih pravila (ako nešto želiš, lijepo reci, pitaj, zamoli) i prihvaćanja svih članova skupine.

2. "Priča o bijelom mačetu koje je bilo sasvim crno"

Dječak Luka (Sy Down) u skupinu Ptičice upisan je u jasličkoj dobi. Njegove poteškoće djeca dugo nisu uočavala. Imao je iste potrebe kao i ostala djeca: za dudom, pelenama, tetinim krilom, ljubavlju, igrom... Kako su svi zajedno rasli, tako su se počele primjećivati razlike: Luka je dugo nosio pelene, pio je na slanku, nije govorio već se glasao neartikuliranim glasovima. Kako nema vidljivih tjelesnih razlika, djeca su počela uočavati razliku u ponašanju - Luka nešto čini drukčije, npr. jede rukama, vodu iz čaše uvijek prolje, često baca stvari, ne dođe kad ga zovemo, često čupa, gura, ruši djecu.

Zbog svega toga djeca prate Luku, gledaju što radi, ponekad se smiju, zovu tetu kad radi nešto opasno, ali ga se pomalo i boje te ga u igri prihvaćaju s oprezom. Pojam mentalne retardacije teško mogu razumjeti, a sve češće postavljaju pitanja zašto je Luka učinio ovo ili ono. Odlučile smo organizirati aktivnosti i poticaje kroz koje će djeca uočavati sličnosti i razlike među ljudima, a postavljena zadaća bila je upoznavanje i osvješćivanje sličnosti i razlika među ljudima - prihvaćanje različitosti. Odabrale smo priču: "Priča o bijelom mačetu koje je bilo sasvim crno".

Prije samog pričanja priče organizirale smo aktivnosti s ciljem učvršćivanja dječjih spoznaja da smo se svi rodili, bili male bebe, da imamo obitelj u kojoj nas svi vole, da su se članovi obitelji veselili našem rođenju, da se svi po nekim osobinama razlikujemo od drugih. Poticaji za aktivnosti bili su sljedeći:

- Fotografije obitelji djeteta, djeteta kad je bilo beba, imalo 1, 2 godine;
- Slikovnice: "Luka očekuje sestricu", "Kako sam došao na svijet";
- Četveroslojne slagalice - ljudsko tijelo: dječak, djevojčica, baka, djeđ, trudnica;

moćnost popravljajući štete. Također usmjerava pažnju djeteta koje je srušilo da pomogne prijatelju sagrađiti novu građevinu te da zajedničkim snagama riješe problem.

Miron gradi kućicu i igra se sa životinjama. Prilazi Luka i ruši mu kuću. Miron pita: "Jesi ti medo trapavko?" Luka odgovara: "Ne." Miron: "Onda mi ne možeš rušiti kuću. Ijutim se. Sad mi popravi."

Priča "Kućica" je omiljena u našoj skupini Ptičice te smo je utkali u sve segmente života djece, stavljajući naglasak na prepoznavanje svojih emocija te emocija drugih u sličnim





- Izražavanje i stvaranje: Obitelj - igra uloga; crtanje: Moja obitelj. Tata i ja, Ja u maminom trubu...
- Promatranje i zapažanje izgleda životinje: mačka (boja dlake, osobine tijela, promatranje kretanja...);
- Fotografije mačke iz kalendara: poticaj na razgovor o mački koju dijete ima kod kuće, kako izgleda, što radi, kako se igra, što jede;
- Crtanje: Moja mačka.

Samo pričanje priče započelo je pozivom u krug sve djece koja vole slušati priče te igrom dviju rukavica (crne i bijele) koje su izvele pantomimu umiljavanja dviju mačica najavljujući priču o bijelom mačetu koje je bilo sasvim crno.

Priča je završila riječima: "Vi ste svi moji mačići i ja vas sve volim. I tebe volim... Marta, i tebe volim... Patrik, i tebe volim... Luka. "Učinak ovih riječi vidio se trenutno na djeci - osmijeh je ozario lice djeteta kada je spomenuto njegovo ime.

U sljedećim danima odgovajatelji nude razne poticaje za spontanu preradu doživljaja priče podsjećajući djecu na trenutak kad je otac Bjelomačić iznosio svoj plan. Djeci

je predloženo da i ona osmisle svoj plan - što će od ponuđenog izabrati i što će se s time igrati, s kim bi to željeli provesti, što im još treba za ostvarenje plana.

Neki od poticaja bili su:

- Ugljen, brašno - poticaj na uočavanje kvalitete materijala;
- Ugljen, bijela kreda, crna i bijela tempera, crni i bijeli papir - poticaj na uočavanje kontrasta, što se događa kada se boje izmiješaju;
- Mačke - kape za glavu - poticaj na igru uloga, govorno izražavanje te granje priče, miješanje priče.

Detalj iz priče, biti drukčiji, koristimo u radu na razvoju pozitivne slike o sebi. Potičemo djecu da uz pomoć ogledala zapažaju sebe, svoje tijelo, lice te da to imenuju - Moje oči su plave, a oči mog prijatelja su smeđe. Djeca zapažaju razlike u izgledu između njihovih odgovajatelja. Teta Marina je visoka, ima crnu kosu i smeđe oči. Teta Ranka je niska, ima "šarenu" kosu i plave oči.

Kroz razgovore djeca uočavaju sve o sebi te činjenicu da vole drukčija jela, igre - da se razlikuju.



Nika R. (4,6 godina),
Bjelomačić



Maja: Ja imam brata Frana.

Sven: Ja nemam brata, mama mi nije rodila, moram joj reć'.

Helena: Ja se volim igrati lutkama i slagati kocke.

Luka: Volim jesti paštetu i kruh, a ne volim mahune.

Marta: Ja volim krumpire i čokolino.

Stella: Ja volim palačinke i juhu.

grajući igru "Gdje je moja kuća" - djeca postaju svjesnija svojih osobina te odabiru "kuću" - u koju pripadaju: kuća djece koja imaju plave oči,



naša djeca s posebnim potrebama

I djece koja imaju psa, djece koja vole pjevati, slušati priče...

Nikola donosi sve lutke mačice i govori: "Gle kak' su se zagrlili, vole ga". Pozivam njega i djecu u blizini da se i mi zagrlimo. To vidi i Luka te nam i on prilazi u zagrljaj. Dolaze i sva djeca u blizini. Naglašavam: "I u vrtiću imamo obitelj - to je naša skupina Ptičice. Ovdje se svi volimo, svi smo prijatelji." Izrađujemo plakat "Kućica prijateljstva" u koju svako dijete crta sebe.

Kad je u priči mačić tužan, svi se okupljaju i razmišljaju kako da mu pomognu. To je poticaj da i mi razgovaramo s djecom o osjećajima. Svi smo ponekad tužni. Po čemu prepoznajemo da je netko tužan, sretan, ljutit? Potičemo djecu da prvo kod sebe prepoznaju osjećaje, a zatim i kod drugih: po izrazu lica, stavu tijela, gestama. Nudeći svoju pomoć djeci u svakodnevnim aktivnostima, razvijamo i kod njih želju da pomognu drugima. Djeca se najčešće za pomoć obraćaju odgajatelju, no mi ih usmjeravamo na činjenicu da i oni mogu pomoći prijatelju. Tako sada jedni drugima pridržavaju jakne, dohvaćaju čaše i četkice s police, pomažu pospremati, a i Luki svi rado pomognu.

Stihovi pjesme "Sreća" izražavaju našu želju da nam u vrtiću bude lijepo, da svi budemo zadovoljni, da rado dolazimo. Jako je volimo pjevati.

Planiranim sklopom aktivnosti potaknuli smo djecu da uoče da smo svi različiti, ali da možemo živjeti zajedno, da upravo naše razlike čine naš zajednički život ljepšim te da trebamo prihvaćati jedni druge baš onakvima kakvi jesmo. Ostvarili smo početni



cilj i zadaće koje tijekom narednih godina treba njegovati i unapređivati.

Sreća

Sreća je prijateljstvo,
sreća je ispružen dlan,
sreća je ovaj naš vrtić
i svaki novi dan.

Sreća je riječ "oprosti",
sreća su srca dva,
sreća je svaka pjesma,
sreća smo ti i ja.

Štefica Đuričić

Priča ima veliku vrijednost u odgojno-obrazovnom radu i veliki učinak na cjelokupni razvoj djeteta. Ona ga potiče na znatiželju, opažanje, postavljanje pitanja, omogućuje mu spoznavanje i razumijevanje svijeta koji ga okružuje, nudi modele socijalizacije, ponašanja u skupini i društvu, pokazuje načine samoodlučivanja, mogućnosti rješavanja sukoba, mogućnosti promjene stanja vlastitim angažmanom, prepoznavanje, razumijevanje, imenovanje emocija, potiče na maštanje, na

kreativnost. Nakon ispričane priče djetetu se nude mnogi poticaji putem kojih ima mogućnost izraziti svoj doživljaj priče istraživanjem i produblivanjem interesa i znanja, govorom, crtanjem, slikanjem, modeliranjem, spontanom igrom, dramatizacijom. Priča postaje sastavni dio dječje igre. Igra jući se priče, djeca, potaknuta unutrašnjom motivacijom, razvijaju sve svoje potencijale jer igra je najprirodniji način učenja predškolskog djeteta.

Literatura:

1. Maleš, D., Milanović, M., Stričević, I. (2003.): *Živjeti i učiti prava - odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
2. *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* (1999.), Vlada Republike Hrvatske, Ur. Darko Goettlicher.
3. Daniels, E. R., Stafford, K. (2003.): *Kurikulum za inkluziju - razvojni primjereni program za rad s djecom s posebnim potrebama*, Zagreb, Udruga roditelja Korak po korak.
4. Heekin, S., Mengel, P. (1997.): *Novi prijatelji - priručnik za odgajatelje i učitelje*, Zagreb, Mali profesor.
5. Štanger-Velički, V., Blažević, B. (1999.): *Svjetiljke za dječju dušu - zbirka književnih tekstova, pjesama i ideja za susrete s djecom*, Zagreb, Alfa d.d.
6. Zalar, D., Boštijančić, M., Schlosser, V. (2002.): *Slikovnica i dijete - kritička i metodička bilježnica 1*, Zagreb, Golden marketing.